

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

УДК 330.8

М. БАЛТОВСКИ,
*професор, завкафедрою теорії та історії економіки
економічного факультету Університету Марії Склодовської-Кюрі
(Люблін, Польща)*

ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ ТА НОВИЙ ПРАГМАТИЗМ ГЖЕГОЖА В. КОЛОДКО

Викладено новаторський погляд Гжегожа В. Колодко на економічну науку та її сучасні цілі. Проаналізовано ключові елементи концепції Нового Прагматизму і зроблено висновок, що вона відповідає актуальним потребам мінливого світу і вписується у логіку розвитку економічної науки починаючи з А. Сміта.

Ключові слова: цілі економічної науки, економічні системи, позитивна економіка, нормативна економіка, Новий Прагматизм.

M. BALTOWSKI,
*Professor, Head of the Chair of Theory and History of Economics,
Faculty of Economy, Maria Curie-Skłodowska University
(Lublin, Poland)*

EVOLUTION OF THE ECONOMIC SCIENCE AND A NEW PRAGMATISM BY GRZEGORZ W. KOLODKO

The innovative look of Grzegorz W. Kolodko at the economic science and its modern purposes is presented. The key elements of the New Pragmatism conception are analyzed, and it is concluded that this conception corresponds to actual needs of the varying world and is inscribed in the logic of development of the economic science, by starting from A. Smith.

Keywords: goals of the economic science, economic systems, positive economy, normative economy, New Pragmatism.

Вступні зауваження

У своїх останніх працях Гжегож В. Колодко порушує ключові для економічної науки проблеми та інспірує рефлексії, що виходять за окреслені в них межі [1; 2; 3; 4]. Він ставить високу мету — у рамках Нового Прагматизму розглядає питання і намагається дати відповіді не тільки про роль, місце і можливості сучасної економіки, але й про сучасний і майбутній устрій суспільно-господарського світу. Тоді як інші економісти переважно рухаються у традиційному полі економічної науки, Колодко цього поля свідомо уникає або розширює його настільки, що "стара" економіка здається лише фрагментом Нового Прагматизму.

Власне, вихід за межі дотеперішніх просторів і пізнавальних обмежень економічної науки виразно проявляється в усіх наукових дослідженнях Гжегожа В. Колодко за останні роки *. Аналіз економіки в її історичному розвитку ясно

Балтовскі Мацей (Baltowski Matsei) — e-mail: maciej.baltowski@umcs.lublin.pl.

* Маються на увазі праці Гжегожа В. Колодко [1; 2; 3].

показує, що у минулому такий “перехід кордонів” завжди був доречним і, як правило, результативним. Можна сказати, що, згідно з концепцією Т. Куна, економіка, як і кожна наука, розвивалася саме шляхом створення нових дослідницьких парадигм і виходу за межі своїх просторів, схем і пізнавальних методів, які існували раніше.

У доробку Колодко найбільший інтерес і важливість становлять новаторські погляди на економіку та її сучасні цілі. Концепція Нового Прагматизму, віддалена від економіки мейнстріма, відповідає актуальним потребам мінливого світу, а водночас, на мою думку, є глибоко зануреною у пізнавальну течію економіки, що сягає корінням у праці А. Сміта. **Метою цієї статті** є спроба обґрунтувати зазначені твердження, що, у свою чергу, забезпечить відповідну перспективу для того, щоб піддати Новий Прагматизм критичному аналізу.

1. Цілі економіки та особливі ознаки предмета досліджень

Запитання на зразок “чому існує економіка?” і “що є метою досліджень, які проводяться в її межах?” ставилися неодноразово – імпліцитно чи експліцитно – найвидатнішими представниками цієї науки з початку її існування. Вони видаються банальними, адже, як і у кожній науці, мета економіки полягає у пізнанні, розумінні реальності, розширенні існуючих знань, які достатньо та повною мірою легітимують виникнення і проведення наукових досліджень. Проте у випадку економіки все не так однозначно. З початку її виникнення існує принципова методологічна суперечка з приводу саме цього питання. Значна частина економістів і економічних шкіл, пов’язаних з неокласичною економікою (а також “чистою економікою”, економікою “головної течії”), вважають, що мета економіки зводиться до утвердження її універсальності, до відкриття взаємної залежності та співвідношення між елементами господарської системи, до оперування всього лише встановленими фактами. Такий підхід визначається, як правило, як позитивна (описова) економіка і прекрасно віддзеркалює відоме формулювання Л. Робінса, на думку якого, економіка – це наука, що вивчає людську поведінку як відношення між цілями та обмеженими засобами альтернативного застосування. У цьому трактуванні реалізація пізнавальної мети – це відповідь на запитання “як є?”, поглиблена поясненням причинного типу: “чому є так, як є?”.

Тим часом є економічні школи та економісти, які трактують пізнавальні цілі та зміст науки “економіка” ширше, вводячи в аналіз різні оціночні судження, що стирають межі між економікою і господарською політикою. Представники так званого “нормативного трактування” досліджують господарську реальність не тільки у категоріях “правда – неправда” як позитивні економісти, але й у категоріях “хороший – поганий” (або “кращий – гірший”). Проблема розмежування позитивного і нормативного трактувань – це також проблема епістемологічного статусу кожного з них, яка уже 200 років хвилює найвидатніші економічні світила і залишається без остаточного вирішення. Очевидно, що це одна з найчисленніших в історії науки штучно поставлених проблем, багаторічні дебати з якої не мають кумулятивного характеру [5, ч. 5] *.

* Деякі автори заперечують доречність поділу економіки на позитивну і негативну, головним чином, тому, що ключова категорія, яка розрізняє обидва трактування (тобто оціночне судження), є неоднозначною. Інший методологічний статус мають так звані “рекомендаційні та оціночі судження”.

На мою думку, специфічні та іманентні ознаки господарської реальності *, а також власне предмет досліджень економіки є джерелами переконливих аргументів на користь того, щоб відійти від поділу економіки на позитивну і нормативну у традиційному розумінні. Ці ознаки свідчать про особливий онтологічний статус економіки порівняно з іншими суспільними емпіричними науками — такими, як соціологія чи політологія. Йдеться про такі дві особливі ознаки господарських систем:

- а) різноманітність і мінливість;
- б) телеологічний характер.

а) Предметом досліджень економіки (макроекономіки) у реальності є не якась загадкова "економіка", як імпліцитно зазначають економісти, а ряд конкретних, доволі особливих, господарських систем **, виокремлених із господарської цілісності через, щонайменше, три критерії — чіткий бар'єр, грошову одиницю та господарське право. Ці системи, що розглядаються однаково як у географічному, так і в історичному розрізах, є глибоко диференційованими: вони можуть мати різну внутрішню будову, різні принципи функціонування і різні регулюючі (від ринкових до адміністративних) механізми. Господарські суб'єкти, що входять до їх складу, можуть мати різні форми власності та різні структури стимулів. Крім того, ці системи невпинно змінюються у часі. Отже, мінливість є їх іманентною ознакою.

Різноманітність і мінливість господарських систем — предмета досліджень економіки, хоч і спостерігаються, проте видаються недооціненими в теоретичних трактуваннях. Гжегож В. Колодко є одним з нечисленних економістів, які намагаються надати цьому питанню відповідного значення. У вступі до книги, що має підзаголовок "Політична економія майбутнього" (йдеться про книгу Гжегожа В. Колодко "Куди прямує світ. Політична економія майбутнього" [3]), він пише: "Матерія, якою займається економіка, ... змінюється невпинно. Економіка повинна за цими змінами прямувати. Але, на жаль, залишається позаду" [3, s. 14]. А в іншому місці він додає: "Економіка як наука тому мене й захопила, що досліджувана нею матерія невпинно змінюється. Мандрує. Тому має — повинна мати — перспективні у довготривалій перспективі імплікації для методології досліджень" [2, s. 46].

Факт глибокої різноманітності та мінливості економік уже на рівні наукового опису породжує принципові методологічні проблеми ***. Я переконаний, що кожна спроба узагальнити результати досліджень цього виду диференційованого буття, пошук універсальних прав та істин, які стосуються їх усіх у цілому та кожного зокрема і піднімаються через описову економіку, повинні завершитися формулюванням дуже загальних пропозицій. І це вимір скоріше праксеологічний, ніж

* Далі у статті я звужую поняття "економіка" до макроекономічного рівня і трактую його як синонім поняття "господарська система". Я не займаюся питаннями економіки і господарювання на рівні окремих ринків, підприємств і домашніх господарств.

** Безсумнівно, тепер специфіка окремих господарських систем є значно меншою, ніж це було 100 або навіть 30 років тому, але істотною. Більше з приводу причин і наслідків уніфікації сучасних господарських систем див. [6].

*** Спробою їх вирішення є застосування так званого "дескриптивного підходу", що стосується економічних досліджень у Японії. Спирається він на дві найважливіші дослідницькі засади: 1) світ господарських явищ є унікальним і неповторним; 2) предметом економічних досліджень може бути лише конкретне явище у визначених місці та часі. Оскільки у розмовній мові визначення "дескриптивний" є синонімом визначення "описовий", то в поданому тут трактуванні дескриптивний метод означає опис особливого виду, що стосується конкретного, неповторного економічного явища.

економічний, – він не полегшує розуміння поширених економічних реальностей. Економіка значною мірою, незрівнянно з будь-якою іншою систематизованою сферою знань, є наукою про контекстний характер*.

б) Незважаючи на сукупність досліджуваних економікою господарських систем, у кожній з них виявляються глибокі відмінності у найрізноманітніших розрізах і параметрах. Хоча окремі елементи цієї сукупності є у принципі унікальними і неповторними, все ж кожний з них має дуже істотну спільну ознаку. Так от, кожна економіка – як витвір людських дій і прояв людської поведінки – чи то на макроекономічному рівні (народних господарств), чи то на рівні підприємств є буттям телеологічним, цілісним, яке існує (і функціонує!) для чогось**. Люди творять економіку (економіка виникає як результат людських взаємодій) для того, щоб існували виробництво і обмін майном. На рівні метацій можна констатувати: економіка існує для того, щоб зростав добробут, покращувався матеріальний вимір якості людської екзистенції, яка реалізовується через генерацію благ.

Незалежно від просторового і часового диференціювання процесів господарювання і господарських систем, величина, цінність і якість цих благ, які належать до витрат, є ключовими характеристиками кожного з них. Отже, пізнання і розуміння господарювання, які є завданнями описової економіки, не можуть обмежуватися лише розкриттям принципів її структури та зв'язку між її елементами, а також поясненням правил її функціонування. Необхідно визначити ту ключову характеристику (тобто зв'язок між витратами і результатами), яка в операційному трактуванні може набути різних видів і міри – ефективності, продуктивності, дієвості або підготовленості.

Подальшим природним етапом у пізнавальному процесі економіки може і має бути порівняння звітів про витрати і результати у різних досліджуваних системах. Це природний етап, оскільки, з огляду на телеологічний характер господарювання, критерій для порівнянь в економіці – на протигагу іншим суспільним наукам – є надзвичайно зрозумілим і однозначним. В економічних науках порівняльний метод може іноді замінювати експеримент як джерело пізнання. Гжегож В. Колодко влучає в ціль, пишучи, що в рамках економіки “хто порівнює, той розуміє набагато більше. Чим частіше і більше порівнюється, тим ширшим і глибшим є поле спостереження. Хто мудро порівнює, той знає” [2, s. 37].

Такі порівняння, що реалізуються – я повторюю – у рамках пізнавального процесу описової економіки, спричиняють висновок про те, що господарські системи не є рівноцінними в аксіологічному розумінні. Існують кращі економіки, досконаліші, продуктивніші, ефективніші (тобто ті, які виробляють відносно більше продукції та благ, у результаті чого зростає добробут) і гірші (які виробляють відносно менше). Такий поділ зумовлює оцінювання (тобто оціночне судження) у межах категорій “кращий – гірший” з приводу досліджуваної господарської реальності, що у традиційному розумінні “де-факто” означає входження до простору нормативної економіки. Отже, якщо економічна наука здатна розрізняти кращі та гірші види господарювання, то при цьому не тільки стирається традиційна межа

* Література з приводу існування (або неіснування) універсальних прав в економіці є дуже широкою – починаючи з А. Маршалла і закінчуючи Т. Седлаком. З найновіших праць див., наприклад [7].

** Я не стверджую, що предметам дослідження інших суспільних наук (наприклад, суспільним системам) не можна приписати ознаки доцільності. Але для господарських систем, які досліджуються в економіці, ознака доцільності є особливо істотною і виразною.

між позитивною і нормативною економіками, але й виникає чітка, очевидна платформа між пізнавальними та утилітарними цілями економіки, які повинні зводитися до наукових рекомендацій і настанов щодо господарської політики, яка веде до кращого виду господарювання.

У згаданому контексті економіку (макроекономіку) можна трактувати як науку дескриптивно-телеологічну, в якій описовий аналіз найрізноманітніших унікальних господарських систем у натуральний спосіб пов'язується з міжсистемними порівняннями, внаслідок яких виникають оцінювання і поділ систем на "кращі" та "гірші". А це, у свою чергу, дає підстави для рекомендацій щодо господарської політики. Такий підхід, який базується на категоріях хорошої економіки (як бажаного виду господарської системи) і суспільного добробуту (як остаточного ефекту функціонування системи), видається мені важливим для розуміння історичного розвитку економіки, а також — особливо — місця й ролі, які економіка займає і виконує нині. Є і відповідна, на мою думку, епістемологічна перспектива щодо рецепції та критики Нового Прагматизму Гжегожа В. Колодко.

У наступних розділах статті я наведу основні постулати деяких важливих економічних шкіл з приводу окресленої теми, а далі, з цієї точки зору, спробую проаналізувати певні аспекти Нового Прагматизму.

2. А. Сміт і класична економіка

Назва фундаментальної праці А. Сміта 1776 р. ("Дослідження природи і причини багатства народів") не була випадковою: автор давав зрозумілі та чіткі рекомендації, які, на його думку, є предметом і сенсом економіки як науки. Для А. Сміта принципова пізнавальна проблема зводилася до пошуку відповіді на запитання про те, чому одні країни багаті, а інші — бідні, чому одні економіки забезпечують державам силу, а їх громадянам — добробут (тоді відносний *), а інші призводять до стагнації або відвертої деградації держав і народів. З цієї точки зору, економіка трактується як телеологічне буття, а метою економіки є не "чистий" об'єктивний аналіз залежності та достовірності, який виступає у господарській системі, а аналіз, який ставить утилітарну мету досліджень (причини "багатства") і відповідає на запитання про те, якими є економічні наслідки різних залежностей і принципів у різних господарських системах.

Такий аналіз спричиняє висновки про його нормативний характер, оскільки оціночні судження з нього стосуються характеру і оцінок, і рекомендацій. Перші зводяться до твердження, що є "кращі" економіки, які забезпечують більше багатств, і "гірші" — ті, що забезпечують їх менше, а економіка як наука вміє їх розрізнити. Другі стосуються шляхів доступу до "кращої" економіки і зводяться до заяви, що різні способи і принципи функціонування господарських систем зумовлюють різні співвідношення витрат і результатів. Отже, щоб максимізувати ці співвідношення, слід застосовувати встановлені та перевірені зразки, правила або принципи, "відкриті" раніше у процесі аналізу "кращих" економік.

У А. Сміта відповіді на запитання щодо хорошої економіки та висновки з проведених досліджень були однозначними. "Батько економіки" не мав сумнівів, що, як пише М. Блауг, ринкова "економіка гарантує створення найкращого з усіх можливих світів" [8, s. 83]. Господарська система, в якій існують значна сфера господарської свободи і невимущена конкуренція, є, на думку А. Сміта, ефективнішою,

* Видається, що відносність добробуту (тобто трактування його у відносних категоріях, а не числових) є стійкою ознакою людської цивілізації.

досконалішою, вона творить більше багатств, ніж будь-яка інша. А індивідуальна передбачливість або навіть жадібність окремих учасників господарського життя, завдяки механізму “невидимої руки” ринку, меншою чи більшою мірою перекладаються на благополуччя всіх людей у рамках цієї господарської системи (“суспільна гармонія”).

Тим самим А. Сміт, на маргінесі своїх принципових роздумів, сформулював положення про найвищу значущість *: багатство, добробут, благополуччя кожного громадянина певної країни зокрема і всіх її громадян у цілому залежать від того, як побудована, на які принципи спирається і як функціонує економіка. Якими є “правила гри” у сфері економіки – саме таке визначення дали б сучасні інституціоналісти. Постулат, який сьогодні видається очевидним, 250 років тому мав переломний характер і з цього часу став аксіомою макроекономічного мислення.

Послання, яке і сьогодні можна вивести з думки А. Сміта, таке: завданнями економіки є відкриття та розуміння принципів і способів господарювання, а також використання обмежених запасів. Але цей аналіз має здійснюватися крізь призму чітко визначених мети і критерію господарювання, тобто ефектів функціонування господарської системи, які, врешті-решт, спрямовуються на “багатство народів”, або, як ми б сказали сьогодні, на “суспільний добробут”. Варто додати, що в А. Сміта підставою для розрізнення хороших і поганих економік був суто економічний показник – обсяг споживаного внутрішнього продукту, який формується в результаті не тільки виробництва, але й обміну.

Класичні економісти ХІХ ст. у цілому прийняли погляди А. Сміта на завдання економіки: Т. Мальтус у листі до Д. Рікардо писав, що “причини багатства і злиднів народів – предмет усіх інтересів політичної (за: [9, s. 7]) економії”. Але в питанні аналітичного методу і, як наслідок, у питанні розуміння сенсу науки “економіка” вони зайняли абсолютно протилежну позицію. Оскільки для А. Сміта основними науковими методами були спостереження і вдумливий опис економіки (цим пояснюється значення, наприклад, поділу праці або права акумуляції для економічного розвитку і для зростання “багатства”), то Д. Рікардо “репрезентує виразний розрив з методом Сміта ... і повернення до методології дуже абстрактних теоретичних [10, s. 163] моделей”. Д. Рікардо був економістом, який, всупереч смітовській традиції, найбільше посприяв створенню економіки як дедуктивної науки, принциповою дослідницькою метою якої стало відкриття універсальних прав господарського життя, а не пошук і рекомендація економічних рішень, які б зумовили формування “хорошої економіки”.

Н. Сеніор і меншою мірою також Дж. С. Мілль взагалі були проти застосування в економіці будь-яких оціночних суджень. Її головну і практично виключно пізнавальну мету вони, як і Рікардо, вбачали у відшукуванні універсальних принципів функціонування економіки. Позитивна економіка (лише її вони трактували як науку) мала бути формальною наукою, аксіоматичною, такою, що виводить свої твердження з передумов, які належать до елементарної господарської людської поведінки. Усілякі роздуми про оціночний або постулятивний характер перебувають у просторі нормативної економіки, яка, на погляд Н. Сеніора, мала характер економіки-мистецтва і не належала до сфери економіки-науки.

* Подібний погляд відзначався й раніше (насамперед, у фізіократів), але тільки А. Сміт надав йому статусу загальної закономірності.

Варто також підкреслити, що Т. Мальтус і Д. Рікардо остуджували ентузіазм А. Сміта, коли йшлося про можливість економічного розвитку в напрямі кращого світу: Т. Мальтус — через формулювання закону зменшення доходів і недостатність віри у можливість подолання пастки перенаселення, а Д. Рікардо, який значну частину своєї творчості присвятив теорії зростання, — через песимістичну тезу про те, що економічне "зростання рано чи пізно припиниться через брак природних ресурсів" [8, s. 107].

Підсумовуючи викладені роздуми, можна констатувати, що в першій половині XIX ст. виокремилися дві особливі методологічні точки зору на сутність і пізнавальні цілі економіки як науки. Смітовська течія стверджувала, що завданнями економіки є пошук принципів і умов функціонування "хорошої економіки" та визначення шляхів, умов і знарядь, які до неї ведуть. Рікардовська течія вважала, що завдання економіки полягають у формулюванні та визначенні правил про універсальний характер регулюючого функціонування економіки або навіть ширше — процесів господарювання. Ця течія, яка далі дістала свій розвиток через неокласичну економіку, перетворилася на так звану "головну економічну течію", на науку, сильно математизовану, "чисту" і дедуктивну *, віддалену від будь-яких спроб оцінювання господарської реальності та впливу на неї.

3. Марксистська економіка

К. Маркс, економічні погляди якого взагалі були дуже далекими від поглядів А. Сміта, все ж трактує сутність і мету економічної науки так само, як і її "батько". К. Маркс повторював думку Сміта, що метою господарювання і, як результат, науково-дослідною сферою економічної науки має бути зростання суспільного добробуту. Але, використовуючи інтелектуальний доробок утопічних соціалістів, він надав цьому поняттю нового значення. К. Маркс не трактував його у суто кількісний спосіб, а запровадив додатковий елемент, надзвичайно важливий для подальшого розвитку економіки в цілому до сьогодні. Він стверджував, що не тільки суспільний продукт та його величина визначають багатство народів, але й спосіб його розподілу. В його епістемології економіка мала бути наукою як про те, в який спосіб виробити надлишок майна, так і про те, як його справедливо поділити.

Трохи спрощуючи, але повною мірою зберігаючи суть поглядів обох економістів у цій сфері, можна стверджувати, що, оскільки для А. Сміта якість і досконалість господарської системи визначалися за критерієм "ВВП на душу населення", то у Маркса з'явився інший, рівноцінний, а можливо, навіть важливіший, критерій — коефіцієнт Джині. Хороша економіка, на думку К. Маркса, — та, що забезпечує задоволення потреб усіх громадян на відповідному рівні, ефективна, коли йдеться про створення майна, і справедлива, коли йдеться про принципи його розподілу.

Такі переконання К. Маркса, а також Ф. Енгельса не випадкові. Вони були вдумливими спостерігачами та аналітиками господарських систем, які існували у розвинутих європейських країнах у першій половині XIX ст. К. Маркс і Ф. Енгельс не тільки могли зрозуміти, що ці системи нагадують ідеалізовану картину ринкової економіки, окреслену А. Смітом, але й помітили, що їх функціонування не задовольняє більшість людей. Багатство, правда, виникало, але "невидима рука" ринку діяла слабо, і добробут незначною мірою (принаймні, в загальному сприйнятті) поширювався серед народних мас.

* Її головним досягненням був так званий "неокласичний синтез" П. Самуельсона і Дж. Хікса.

К. Маркс піддав сумнівам принципові елементи смітовської хорошої економіки і запропонував (у принципі у вигляді інтелектуальної спекуляції) зовсім іншу систему, яка повністю заперечувала попередні канони – вільний ринок та індивідуальне підприємництво. Цільовою моделлю суспільно-господарської системи * (або комунізму) був стан вічного щастя (про який так багато говорили політики й мислителі), забезпечуваний шляхом створення матеріального добробуту для всіх: “у вищій фазі комуністичного суспільства ... усі джерела суспільного багатства поллються повним потоком, ... і суспільство зможе написати на своєму прапорі: Кожний за здібностями, кожному за потребами” [11, s. 24].

У Ф. Енгельса хороша економіка, ототожнена з комуністичною системою і передбачувана з перспективи бруталного капіталізму XIX ст., уявлялась як рай на землі. Ф. Енгельс писав: “Кризи зникають”; “велика промисловість, позбавлена утиску приватної власності, розвинеться до таких розмірів, у відношенні до яких її нинішній розвиток видасться таким мізерним, як мануфактура у відношенні до великої сучасної промисловості”; “цей розвиток промисловості надасть суспільству достатню кількість продуктів для задоволення потреб”; “землеробство ... набере нового розмаху і надасть суспільству цілком достатню кількість продуктів”; “усе, що необхідно для життя, вироблятиметься в таких кількостях, що кожен член суспільства матиме можливість цілком безперешкодного розвитку і застосування своїх сил і здібностей” [12, s. 22, 30, 31]. Таке бачення нового устрою, в результаті якого відбудуться зміни у сфері економіки, а життя людей стане заможним і позбавленим матеріальних турбот, з’являється також в інших працях К. Маркса і Ф. Енгельса.

Марксистські концепції раю (господарського) на землі були наївними, а після досвіду реального соціалізму їх можна визначити як безглузді. Але марксистська думка, безсумнівно, залишила відчутний слід у подальших концепціях “хорошої економіки”. З того часу добробут визначався, як правило, не тільки накопиченим майном, але й відсутністю надмірної нерівності доходів, а проблеми участі різних суспільних груп у виробленому багатстві, проблеми справедливого розподілу і суспільної солідарності стали важливими дослідницькими сферами економіки **.

4. Кейнсіанство та деякі сучасні течії

Дж.М. Кейнс зробив наступний істотний крок у напрямі зміни мети, сенсу і дослідницької сфери економіки. Його видатним досягненням стало невизнання правил Ж.-Б. Сея, загальнообов’язкових протягом більш як 100 років (і – що не випадково – апробованих через Д. Рікардо та цілу течію пострікардовської економіки). Кейнс констатував, що сам по собі ринковий механізм не приведе до господарської рівноваги і повної зайнятості (використання факторів виробництва, яке неокласиками трактувалось як основний елемент хорошої господарської системи), а безмежна господарська свобода закінчується, про що раніше вже йшлося, виникненням монополій, які душать економіку і знижують ефективність її функціону-

* Безсумнівною інтелектуальною заслугою К. Маркса було трактування економіки в ширшому розумінні – як суспільно-господарської системи.

** Сучасними досить відомими і значущими проявами цього виду мислення є праці Р. Вілкінсона і К. Пікетта [13], а також Т. Пікетті [14]. Хоча потрібно зауважити, що в історії економіки існує група видатних мислителів – від Дж.С. Мілля до Ф. фон Хайека, для яких категорія “хороша економіка” пов’язується більше зі свободою, ніж зі справедливістю. Широкі дебати на цю тему між Дж. Ролсом і Р. Нозіком обговорюються в тому числі у [15, ч. 2, 4].

вання. Ці твердження з'явилися не внаслідок спекулятивної думки, а стали результатом спостереження господарської реальності, яка істотно і глибоко змінилася після Першої світової війни і на початку 1930-х років, перебуваючи у стані кризи. І тільки потім вони були узагальнені Кейнсом у дедуктивній теорії, але, по суті, спиралися на міцні аксіологічні елементи, тобто на уявлення про хорошу економіку.

Відповідь Дж.М. Кейнса на смітовське запитання про хорошу економіку як предмет і мету досліджень економічної науки була новаторською та істотно розширювала дотеперішні пізнавальні простори. Він вважав, що існування хорошої економіки, зумовлене здійсненням державою відповідної ефективної господарської політики, що багатство народу у принциповому вимірі залежить від способу та якості дій господарюючої держави. Після Другої світової війни ці погляди здобули загальне схвалення серед економістів і політиків і з того часу стали каноном у розумінні хорошої економіки. Головний пункт заінтересованості економічної науки перенісся на проблеми принципів, сфери, знарядь і каналів впливу держави на економіку, а також взаємозв'язку "ринок — держава".

Така ситуація поставила перед економікою нові виклики. Хоча кейнсіанські знаряддя впливу держави на економіку мають переважно економічний (грошова та фіскальна політика) характер, все ж при кожній спробі їх широкого, ефективного використання з'являються нові, мультидисциплінарні проблеми, оскільки критерії та способи прийняття і реалізації рішень через державу — учасницю господарських процесів нерідко є неекономічними або не тільки економічними. Кейнсіанці (принаймні, у перші десятиріччя розвитку нової теорії) повторювали відносно принципів функціонування держави в економіці помилку ідеалізації, яку 60 років до того зробили неокласики відносно функціонування ринкового механізму. Держава у кейнсіанському трактуванні мала бути раціональною і передбачливою та діяти в інтересах громадян. Проте виявилось, що реальність розминулася з такою ідеалізованою картиною держави.

Цю прогалину між ідеалом і реальним іміджем держави в економіці певною мірою заповнили "нові інституціоналісти". Вони не стверджували, як кейнсіанці, що держава природно діє в раціональний спосіб, а зосереджувалися на визначенні умов і факторів, які призводять до її уразливості. Конструктивні ознаки хорошої економіки представники цієї течії шукали поза економічною сферою у класичному розумінні. Вони вважали, що якість господарської системи історично і культурно зумовлена сформованими моделями економічної поведінки, і стверджували, що багатими є народи, здатні створити відповідну інституціональну структуру економіки, а отже, своєрідні "правила гри" та обмеження, які стосуються усіх учасників господарського життя (в тому числі держави). Як писав Д. Норт [16, р. 3], якість (ефективність) господарської системи залежить від відповідної структури стимулів в економічній, суспільній і навіть політичній сферах, а ті, у свою чергу, зумовлені способом дії інституцій, що виникли в результаті еволюції суспільств. А оскільки інституції є складними, мультидисциплінарними, можна сказати, творіннями, то зрозуміти і описати господарські системи не вдасться без урахування сильного компонента культурної, історичної, юридичної, політичної (теорія публічного вибору), а також психологічної (біхевіоральна (поведінкова) економіка) сфер. Згідно з таким трактуванням, кожна господарська система існує окремо і незалежно від інших, має власне коріння і свої обмеження, тому економічній науці складно формулювати права і рекомендації універсального характеру.

До поняття “хороша економіка” звертається економіка добробуту, яка у своїх основах – як неокласичних, так і паретоанських – рішуче відкидала будь-які оціночні судження та зосереджувалася на питаннях оптимального (найкращого) використання запасів. Але в її подальшому розвитку, особливо у трактуванні А. Сена, Нобелівського лауреата з економіки 1998 р., на перший план вийшли конкретні проблеми хорошої економіки, пов’язані зі справедливим розподілом національного доходу, відповідною податковою системою і широко зрозумілими питаннями суспільного добробуту [17]. Економіка добробуту, як правильно пише М. Блауг [5, s. 196], “є насамперед тією частиною економіки, що займається етичними критеріями і дозволяє нам вирішувати, який економічний стан є більш бажаним за інший”.

На базі економіки добробуту виникла теорія суспільних благ, започаткування якої приписують П. Самуельсону у першій половині ХХ ст., а пізніше її істотно розвинули у тому числі М. Олсон і Дж. Стігліц [18]. Згідно з їхньою теорією, важливим і незамінним складником суспільного добробуту є доступ усіх громадян до фонду майна, що виробляється або забезпечується безпосередньо через державу. У такому трактуванні держава в умовах хорошої економіки повинна не тільки здійснювати відповідну кейнсіанську господарську політику, створити та охороняти відповідні інституціональні системи, але й в ефективний спосіб виробляти і у справедливий спосіб розподіляти у суспільстві суспільні блага, які в сучасному світі свідчать про рівень суспільного добробуту.

Варто зауважити, що публічне або квазіпублічне майно (зокрема, безпека, правосуддя, освіта, медичні послуги) нерідко не має характеру “класичного” майна, що виробляється у рамках процесів виробництва або забезпечення послуг, але водночас (що не викликає сумнівів) значною мірою впливає на добробут усіх громадян. Надання державою такого майна є відповіддю на ситуацію, коли категорія “добробуту” виходить за межі суто матеріального виміру задоволення суспільних потреб.

5. Чим є Новий Прагматизм Гжегожа В. Колодко?

Я розпочну з певних термінологічних зауважень. Колодко трактує Новий Прагматизм як “нормативний наслідок” дескриптивної теорії, яку визначає назвою “коінциденція теорії розвитку” [3, s. 178]. У світлі роздумів, поданих у п. 1, демаркаційна лінія між дескриптивним і нормативним трактуваннями пролягає у дещо іншому місці, ніж прийнято вважати в економіці та ніж бачить Гжегож В. Колодко. Отже, щоб не витратити часу на другорядні по суті роздуми з приводу методологічного поділу обох елементів теоретичної концепції Колодко, я у цілому називаю їх “Новим Прагматизмом”. Це не суперечить поглядам самого її автора, який навіть у заголовку своєї найбільш актуальної публікації на зазначену тему [3] трактує Новий Прагматизм однаково як “економіку” (тобто науку в дескриптивному трактуванні) і як “політику” (тобто господарську політику в нормативному трактуванні).

На фоні таких методологічно-історичних роздумів можна відповісти на принципове запитання: які теоретичні підстави має Новий Прагматизм, запропонований Гжегожем В. Колодко? Найбільш загальна відповідь звучить так: його пропозиція вписується у ряд поглядів інших економістів – починаючи з А. Сміта і К. Маркса та закінчуючи Дж.М. Кейнсом, новими інституціоналістами і представниками економіки добробуту, які вбачали сенс і мету економічної науки у пошуках принципів і умов функціонування хорошої економіки, а не у відшукуванні

універсальних правил господарювання. Новий Прагматизм можна визнати цінним прикладом дескриптивно-телеологічного підходу в економіці, який відповідає умовам широко зрозумілої господарської реальності на початку XXI ст. і характерним, специфічним викликам сьогодення.

Тут немає місця для докладного тлумачення концепції Гжегожа В. Колодко, елементи якої викладено (іноді досить хаотично) у трьох томах економічної трилогії, що налічують у цілому понад 1200 сторінок. Я зосереджу увагу на двох ключових, на мою думку, питаннях, які стосуються поданого аналізу:

- а) погляд на сутність і цілі сучасної економічної науки;
- б) розуміння категорії "хороша економіка".

Розглянемо ці питання.

а) З багатьох заяв і постулатів, які формулює Гжегож В. Колодко, постає картина, віддалена від домінуючої сьогодні моделі економіки, — як в академічному баченні, так і у баченні "банківських економістів". Економіка майбутнього, наполягає Гжегож В. Колодко, "має бути гетеродоксійною", також "інтердисциплінарною" і, очевидно, "прагматичною". Вона буде "дедалі меншою мірою математизована і формалізована, а відносно зростаючою мірою буде розташована в культурному контексті". Ця економіка має бути "економікою змін, а не станів" [3, s. 48, 52]. Новий Прагматизм є еkleктичним, оскільки реальність, яку досліджує економічна наука, різноманітна, мінлива і контекстна.

Гжегож В. Колодко у своїх працях неодноразово висловлює глибокий, принциповий опір трактуванню економічної науки в пострікардовському дусі — як чистої та дедуктивної. Він пише на цю тему: "Мене дивує, як економісти у своїх роздумах уникають аналізу цінності. Адже не вдається цей світ ні зрозуміти, ні тим більше змінити на краще, абстрагуючись від ролі цінності в господарській активності людини і суспільства" [2, s. 51]. В іншому місці вчений додає: "Немає економіки без цінності"; "економіка — це суспільна наука, яка на всіх рівнях вплітається у цінності, в цілу їх систему. Економіка переплітається з аксіологією, зі складною системою цінностей" [3, s. 27, 28].

Особливу увагу Гжегож В. Колодко приділяє питанню мети економічної науки, додаючи до неї завдання істотно покращити позитивний опис господарської реальності. На сторінках книги "Куди прямує світ. Політична економія майбутнього" [3] він подає своєрідний маніфест поглядів і переконань на цю тему: "Економіка повинна служити добре зрозумілому розвитку та прогресу" [3, s. 13], а "хороша економіка — та, яка служить прогресу та загальногромадянській справі" [3, s. 19]. Роздумуючи над тим, як можна визначити ключові елементи у власному розумінні економічної науки, Колодко повторює в науковому тексті, розміщеному в журналі "Економіка України": "Хороша економіка — це не тільки опис світу, це також інструмент для його зміни на краще" [4, с. 14].

б) Гжегож В. Колодко не має ніяких сумнівів, що економічна наука повинна однаковою мірою і окреслити рамки того, що раніше було визначено як "хороша економіка", і вказати шляхи досягнення такого її стану. Проте ні деталі цього постульованого "найкращого з усіх можливих світів", ні способи його досягнення не подано. У контексті сукупності поглядів Колодко на економіку це здається природним, адже не існує одного, універсального рецепта або чарівної палички, які б принесли "багатство" всім і всюди. Відповідні рішення, коли йдеться і про цільовий стан економіки, і про способи, що приведуть до хорошої економіки, завжди

залежать від контексту, завжди застосовуються тут і зараз, насамперед у зв'язку з різноманіттям господарських систем*.

Проте у рамках Нового Прагматизму я спостерігаю, щонайменше, два істотних, оригінальних елементи, що виходять за рамки того, в який спосіб категорію “хороша економіка” сприймали і визначали згадані школи економічного мислення. На думку Гжегожа В. Колодко, ці елементи сприяють виникненню певних умов, потенціальних шансів, які за допомогою відповідної господарської політики в кожному випадку можуть бути “перетворені” на бажаний стан хорошої економіки.

По-перше, згідно з Гжегожем В. Колодко, хороша економіка – та, що має здатність до сталого розвитку. Він пише, що “пророзвиток” – це найважливіша риса “хорошого характеру економіки” [1, s. 310]. Але (і це важливо) йдеться не про розвиток у традиційному розумінні, основною мірою оцінки якого є приріст ВВП або виробництва, а про особливий тип розвитку, названий “гармонійним суспільно-господарським розвитком”, який “має бути головною метою господарювання” [1, s. 317]. Такий розвиток має бути “потрійно урівноваженим” – тобто в економічному, суспільному та екологічному аспектах [3, s. 161].

Концепція потрійно урівноваженого суспільно-господарського розвитку Гжегожа В. Колодко має новаторський і оригінальний характер. При цьому зауважимо, що формулювання “гармонійний” використовується у Колодко у двох значеннях. Йдеться про врівноваженість не тільки трьох згаданих аспектів розвитку, але й взаємозв'язку між сьогоденням і майбутнім, який протягом тисячоліть, з початку свідомої діяльності людини у сфері економіки, був і є принциповою проблемою економічного вибору. У трактуванні Гжегожа В. Колодко у хорошій економіці йдеться про те, щоб при відчутному поліпшенні ступеня задоволення суспільних потреб було створено умови для економічного зростання у майбутньому [1, s. 325].

Гжегож В. Колодко стверджує (вірить (?), оскільки не надає на те явних доказів), що існує “оптимальний уклад інституціональних рішень, а також параметрів господарської політики”, який названий “золотою секвенцією” [1, s. 325] і забезпечує гармонійний суспільно-господарський розвиток. Золота секвенція виникає тоді, коли динаміка усіх ключових макроекономічних параметрів вибудовується у послідовність від найбільшої до найменшої. До цих параметрів належать інвестиції, експорт, ВВП, індивідуальне споживання, продуктивність праці, бюджетні доходи, суспільне споживання і, врешті-решт, видатки державного бюджету.

Згідно із Гжегожем В. Колодко, важливим елементом гармонійного суспільно-господарського розвитку є постулат економіки помірності, який означає “пристосування розмірів потоків – людських, натуральних, фінансових і речових – до вимог збереження динамічної рівноваги”. Він відверто констатує, що “хороша економіка має бути економікою помірності” [3, s. 172]**.

По-друге, постульований вигляд хорошої економіки тісно пов'язується з явищем глобалізації, яке Гжегож В. Колодко правильно характеризує як надзвичайно значуще і невідворотне. Народні господарства – ті доволі незалежні господарські системи, які вже 200 років були предметом досліджень макроекономіки, – на наших очах перетворюються на елементи глобальної економіки. Ці елементи від-

* Трюїзмом є, наприклад, заява, що господарська політика у країнах, де рівень ВВП на душу населення становить 5 тис. дол., і у країнах, де він сягає 50 тис. дол., реалізується по-різному і має різні цілі.

** Це постулат, який в останні роки стає об'єктом економічних роздумів [19].

різняються між собою, оскільки є, очевидно, кращі й гірші економіки. Але кожна сучасна господарська система, особливо в аспекті потенціального розвитку, залежить від стану глобальної економіки. Якість і ефективність народного господарства виникають тепер із взаємозв'язків "уже не тільки держави і ринку, а трьох фундаментальних елементів господарювання: ринку, держави і світу" [3, s. 141]. Думка Гжегожа В. Колодко, — якщо я правильно її зрозумів, — є такою: у ХХІ ст. глобалізація зумовлює розвиток кожного народного господарства, надаючи йому певні шанси або, навпаки, загрози. Глобальні переговори та взаємозалежності (не тільки економічні явища, адже на них також може впливати, наприклад, інформаційна революція) дедалі більше формують "правила гри" для різних господарських систем. Отже, необхідною (хоч і недостатньою) умовою існування хорошої економіки на національному рівні — принаймні, в аспекті її "пророзвитку" — виступає встановлений глобальний порядок. А шляхом до нього є, між іншим, "зміщення значущої — та зростаючої в майбутньому — сфери рішення на наднаціональний рівень" [3, s. 115].

Гжегож В. Колодко [1, розд. 10] докладно аналізує "ряд фундаментальних просторів — Великих Справ Майбуття", які, на його думку, дедалі більшою мірою визначатимуть глобальні переговори і взаємозалежності. Більша їх частина має характер суто економічний, а решта стосується питань, які начебто віддалені, але по суті дуже сильно, принципово впливають на стан глобальної економіки і, як наслідок, на можливість виникнення хорошої економіки на макроекономічному рівні. Свідоме, раціональне обдумування і розв'язання тих мегапроблем сучасності — від темпу і меж економічного зростання до питань світової безпеки — зумовлюють, на думку Колодко, подальший перебіг нашої цивілізації. Хороша економіка може бути елементом тільки добре організованого і добре врегульованого світу.

6. Висновки

Запитання А. Сміта про те, що є джерелом багатства народів, залишається стрижнем економічної науки, хоча саме поняття "багатство народів" в останні 250 років, а особливо в останні роки, зазнало глибокої метаморфози. Колодко зайняв своє місце у групі політичних мислителів і економістів, які стверджують, що немає одного легкого рецепта для вирішення всіх проблем — світових і глобальної економіки, що тільки гетерогенне, мультидисциплінарне та контекстне мислення (і дія!) можуть принести позитивні результати [18; 20]. А "багатство народів" сьогодні визначається не тільки розміром ВВП, але й однаково також відсутністю надмірного розшарування у рівні життя, відчуттям безпеки, соціальною згуртованістю, загальним доступом до основних товарів тощо. Для переважної кількості громадян світу необхідною умовою поліпшення їхнього існуючого стану є швидкий, гармонійний і потрійно врівноважений економічний розвиток.

Гжегож В. Колодко настійно підкреслює глобальний контекст хорошого управління. З його праць виникає переконання, що проблеми певних господарських систем не вдасться розв'язати на традиційно зрозумілому макроекономічному рівні; що роль сучасного економіста-інтелектуала полягає у визначенні глобальної взаємозалежності та економічних ризиків; що ключ до хорошого народного господарства — це великою мірою вміння використовувати шанси, надані глобалізацією, адаптуючи місцеві умови (нерідко історично-культурного характеру) до вимог мінливого світу.

Що найважливіше в концепції Нового Прагматизму? Сам автор, аналізуючи елементи своєї концепції, висловлює думку, яка ідеально характеризує його переконання: “У цій пропозиції – доволі безапеляційній – йдеться не про подробиці, а про напрям пошуків” [3, s. 172]. Новий Прагматизм не є звичайною теоретичною конструкцією і не замикається на переліку універсальних принципів і рекомендацій для господарської економічної політики, які повинні привести до хорошої економіки, адже таких принципів просто не існує. Це новаторська і спонукальна пропозиція, яку читають у Польщі та у світі *, – дати відповідь на запитання: куди прямує економічна наука у XXI ст.? І саме в такому контексті її можливо і, на мою думку, потрібно критикувати і піддавати полемічним зауваженням.

Список використаної літератури

1. *Kołodko G.W.* Wędrujący świat. – Warszawa : Prószyński i S-ka, 2008.
2. *Kołodko G.W.* Świat na wyciągnięcie myśli. – Warszawa : Prószyński i S-ka, 2010.
3. *Kołodko G.W.* Dokąd zmierza świat. Ekonomia polityczna przyszłości. – Warszawa : Prószyński i S-ka, 2013.
4. *Колодко Гжегож В.* Новий Прагматизм, або економіка помірності // Економіка України. – 2013. – № 11. – С. 13–28.
5. *Blaug M.* Metodologia ekonomii. – Warszawa : WN PWN, 1995.
6. *Bałtowski M., Miszewski M.* Przeobrażenia cywilizacyjne a zmiany modelu polityki gospodarczej // Ekonomista. – 2014. – № 3. – S. 433–448.
7. *Acemoglu D., Robinson J.A.* The Rise and Decline of General Laws of Capitalism // NBER Working Paper. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w20766.pdf>.
8. *Blaug M.* Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne. – Warszawa : WN PWN, 1994.
9. *Landes D.S.* Bogactwo i nędza narodów. – Warszawa : Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, 2005.
10. *Landreth H., Colander D.C.* Historia myśli ekonomicznej. – Warszawa : WN PWN, 2005.
11. *Marks K.* Krytyka Programu Gotajskiego / MED, t. 19. – Warszawa : KiW, 1972.
12. *Engels F.* Zasady komunizmu. – Warszawa : KiW, 1949.
13. *Wilkinson R., Pickett K.* Duch równości. Tam gdzie panuje równość, wszystkim żyje się lepiej. – Warszawa : Wydawnictwo Czarna Owca, 2011.
14. *Piketty T.* Capital in the Twenty-First Century. – Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2013.
15. *Sandel M.J.* Liberalism and the Limits of Justice. – Cambridge, NY : Cambridge University Press, 1998.
16. *North D.C.* Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge, NY : Cambridge University Press, 1990.
17. *Sen A.* Rozwój i wolność. – Poznań : Zysk i S-ka, 2002.
18. *Stiglitz J.E.* Making Globalization Work. – New York, London : W.W. Norton & Company, 2006.
19. *Skidelsky R., Skidelsky E.* How Much is Enough? – London : Penguin Books, 2012.

* Економічна трилогія Гжегожа В. Колодко, що була свідомим, реалізованим задумом автора, збрала до декількох десятків тисяч читачів у Польщі і багато тисяч у світі. “Мінливий світ” перекладено сьогодні десятима мовами, а “Куди прямує світ. Політична економія майбутнього” – шістьма.

20. Rodrik D. The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. — New York, London : W.W. Norton, 2011.

References

1. Kołodko G.W. Wędrujący świat. Warszawa, Prószyński i S-ka, 2008.
2. Kołodko G.W. Świat na Wyciągnięcie Myśli. Warszawa, Prószyński i S-ka, 2010.
3. Kołodko G.W. Dokąd Zmierzają Świat. Ekonomia Polityczna Przyszłości. Warszawa, Prószyński i S-ka, 2013.
4. Kolodko Grzegorz W. *Novyi Pragmatyzm, abo ekonomika pomirnosti* [A New Pragmatism or the economy of moderation]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2013, No. 11, pp. 13–28 [in Ukrainian].
5. Blaug M. Metodologia Ekonomii. Warszawa, PWN, 1995.
6. Bałtowski M., Miszewski M. Przeobrażenia cywilizacyjne a zmiany modelu polityki gospodarczej. *Ekonomista*, 2014, No. 3, s. 433–448.
7. Acemoglu D., Robinson J.A. The Rise and Decline of General Laws of Capitalism. NBER Working Paper, 2014, available at: <http://www.nber.org/papers/w20766.pdf>.
8. Blaug M. Teoria Ekonomii. Ujęcie Retrospektywne. Warszawa, PWN, 1994.
9. Landes D.S. Bogactwo i Nędza Narodów. Warszawa, Literackie Muza, 2005.
10. Landreth H., Colander D.C. Historia Myśli Ekonomicznej. Warszawa, PWN, 2005.
11. Marks K. Krytyka programu Gotajskiego, MED, t. 19. Warszawa, KiW, 1972.
12. Engels F. Zasady Komunizmu. Warszawa, KiW, 1949.
13. Wilkinson R., Pickett K. Duch Równości. Tam Gdzie Panuje Równość, Wszystkim Żyje się Lepiej. Warszawa, Czarna Owca, 2011.
14. Piketty T. Capital in the Twenty-First Century. Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 2013.
15. Sandel M.J. Liberalism and the Limits of Justice. Cambridge, NY, Cambridge Univ. Press, 1998.
16. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, NY, Cambridge Univ. Press, 1990.
17. Sen A. Rozwój i Wolność. Poznań, Zys i S-ka, 2002.
18. Stiglitz J.E. Making Globalization Work. New York, London, W.W. Norton, 2006.
19. Skidelsky R., Skidelsky E. How Much is Enough? London, Penguin Books, 2012.
20. Rodrik D. The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. New York, London, W.W. Norton, 2011.

Стаття надійшла до редакції 13 січня 2016 р.
